

El *Diccionario valenciano-castellano* (1851) de Josep Escrig i la proposta de recuperació del model ortogràfic tradicional

Maria Isabel Guardiola i Savall¹

Recibido: 28 de abril de 2015 / Aceptado: 8 de enero de 2016

Resum. El *Diccionario valenciano-castellano* (1851) de Josep Escrig ha estat una de les obres més vituperades en les distintes investigacions sobre la història de la lexicografia catalana. Ara bé, diversos estudis actuals mostren que moltes d'aquestes idees són fruit de prejudicis i amaguen un examen de l'obra poc rigorós. En aquest article comentarem la proposta ortogràfica tradicional del diccionari de Josep Escrig (1851), un mèrit més de l'obra que contribueix a refermar-ne els valors.

Paraules claus: lexicografia; ortografia; recuperació; tradició.

[en] The "Diccionario valenciano-castellano" (1851) by Josep Escrig and a proposal for recovering the traditional orthographic model

Abstract. The Valencian-Castilian dictionary by Josep Escrig, *Diccionario valenciano-castellano* (1851), has been one of the most condemned works in the history of the Catalan lexicography. However, current studies have shown that most of the expressed opinions about it are the result of prejudices, and reveal a questionable rigour in the research. In this paper, we aim at commenting on the traditional orthographical proposal of Josep Escrig's dictionary (1851), which represents an additional merit of this work and comes to reassert its value.

Keywords: lexicography; orthography; recovery; tradition.

Sumario. 1. Introducció. 2. La proposta ortogràfica del *DEscrig*. 2.1. Indicacions per a la cerca de mots: l'alternança gràfica de b/v i c/s/ç. 2.2. Grafies diferents del castellà (I): l'ús de j, g i x. 2.3. Grafies diferents del castellà (II): l'ús de ç i ch. 2.4. Grafies diferents del castellà (III): el dígraf ny. 2.5. Grafies diferents del castellà (IV): l'accentuació greu de e i o. 2.6. Grafies diferents del castellà (V): la -t final i la marca de la pèrdua de -d- intervocàlica. 2.7. Grafies diferents del castellà (VI): l'ús de l'apòstrof. 2.8. Altres indicacions. 3. Conclusions. 4. Referències bibliogràfiques.

Cómo citar: Guardiola i Savall, M. I. (2016) El *Diccionario valenciano-castellano* (1851) de Josep Escrig i la proposta de recuperació del model ortogràfic tradicional, en *Revista de Filología Románica* 33.1, 85-103.

¹ Departament de Filologia Catalana, Universitat d'Alacant
E-mail: maribel.guardiola@ua.es

1. Introducció

El *Diccionario valenciano-castellano* (1851) de Josep Escrig² ha estat una de les obres més vituperades en les distintes investigacions sobre la història de la lexicografia catalana que han anat succeint-se des del segle XIX fins a hores d'ara. Ara bé, alguns estudis actuals també evidencien que moltes d'aquestes idees són fruit de prejudicis i amaguen un examen de l'obra poc rigorós. I és precisament en aquests treballs reivindicatius on es valora, a banda de l'atenció a l'observació lingüística dialectal, el respecte que Escrig mostra pel manteniment de l'ortografia tradicional valenciana, malgrat la insistència en el fet que calque, en part, la fonètica del valencià central que tenia l'autor³.

Efectivament, com es desprèn de la declaració d'intencions del pròleg i com ben bé han fet veure els estudiosos del diccionari, Escrig es decideix a recuperar la tradició ortogràfica valenciana, que diu que fa derivar directament d'un "erudito escritor de mediados del siglo XVI" (p. X). Els diversos motius adduïts per justificar aquesta recuperació giren a l'entorn de la necessitat d'afavorir el coneixement de la llengua pròpia, obligatòria, si fa no fa, si es vol aclarir la riquíssima documentació antiga escrita en català i consultada encara a l'època⁴, i que, no ho oblidem, també forma part de la nomenclatura de la seua obra. De fet, en el pròleg (p. IX) especifica que: "el presente Diccionario se ha escrito para todos, y por esto mismo he tenido que acomodarme al lenguaje actual, sin desentenderme de la locucion antigua".

D'altra banda, en les pàgines inicials de la seua obra es delecta en una defensa romàntica sobre la projecció de l'ortografia pròpia de cada una de les llengües, ja que és aquesta la que els atorga un caràcter distintiu i que no es pot obviar ni alterar al gust de cadascú. Aquesta argumentació sembla un atac clar a la servitud gràfica al castellà que trobem reflectida en polèmiques de l'època a les quals l'autor contesta dient-los que "no ha sido mi ánimo crear estorbos, y mucho menos ostentar erudicion, como indicó un escritor moderno hablando del particular" (p. X)⁵; i també, sembla que contraresta l'efecte castellanitzador de les obres dels seus predecessors Vicent Salvà (1838) i de Lluís Lamarca (1839 i 1842) –seguit posteriorment per Miquel Rosanes (1864) i Josep Maria Cabrera (1868).

Al remat, podem sostenir que la posició defensada per Escrig entronca directament amb les motivacions adduïdes per un antecessor seu, Carles Ros, en la

² A partir d'ara, *DEscrig*.

³ De fet, podem constatar que era nascut i criat a Lliria (comarca del Camp del Túria), una de les zones d'influència del parlar de la capital.

⁴ Hem de recordar que Escrig era advocat i tenia càrrecs de responsabilitat i de maneig de diversa documentació pública i privada en la seua Lliria natal. Només així s'entén la crida d'atenció a la consulta de protocols antics amb dades que havien de poder resoldre judicis o processos civils, per exemple, de possessió i explotació de propietats: "documentos públicos y privados de sumo interes escritos en aquella lengua, y con frecuencia se ven tambien por desgracia derechos respetables lastimados y trascendentales perjuicios" (p. X). Ara bé, també hem de deixar clar que malgrat que insisteix en el maneig d'aquest tipus de papers, no li serviren aparentment de font per als vocables antics, sinó que simplement es va aprofitar de les obres valencianes que arreplegaven aquest tipus de lèxic, fonamentalment Ros (1739) i Fuster (1827).

⁵ Pel que fa a la castellanització del model ortogràfic que s'oferien en les obres toponímiques i cartogràfiques, vegeu Martí i Mestre (2002).

defensa de la seua proposta ortogràfica tradicional. Aquest serà la seua font ortogràfica vertadera, tot i que silenciada a cosa feta. Amb aquest aprofitament, Escrig enllaça amb la tradició precedent i es despenja clarament de l'actitud servil al castellà dels coetanis.

Per tant, és així com, davant de la decisió de tornar a les grafies tradicionals, motivades en part per la incorporació de materials de la llengua antiga, i comprovada l'anarquia i la ignorància de molts dels seus paisans en l'escriptura del valencià “por una anomalia, inconcebible a primer vista” (p. X), es veu obligat a especificar en les pàgines introductòries el model ortogràfic que emprarà en el seu diccionari. Aquestes regles d'Escrig ocupen el paràgraf final del pròleg (p. XI) i les pàgines XVII i XVIII de la introducció i constitueixen solament un resum de les principals regles ortogràfiques –i també fonètiques– tradicionals del valencià en relació amb alguns dels aspectes diferencials amb el castellà. Aquest mètode i la necessitat d'explicació d'aquestes regles evidencien també la familiaritat dels valencians amb l'escriptura del castellà.

Josep Escrig, com hem avançat adés, no diu tota la veritat respecte a la font original dels materials ortogràfics. Realment no va fer cap d'investigació entre les fonts de llengua antiga que diu consultar ni la decisió final va ser la de reproduir el sistema gràfic que correspon a un erudit del segle XVI. En la nostra opinió, la cosa va anar de manera molt més senzilla. Un simple acarament dels termes i l'observació de les obres que li pogueren haver servit de font –recordem que el segle XVIII va ser una època d'abundants polèmiques i revisions ortogràfiques iniciades per Ros i continuades per Orellana (c. 1802), Sanelo (c. 1800) i Escorigüela, entre altres⁶ i, a més, una anàlisi de les fonts lexicogràfiques que forniren part de la nomenclatura del *Diccionario*, ens revela que Escrig simplement reproduïx gairebé tal qual una gran part dels materials continguts en el “Prefacion” del *Breve diccionario valenciano-castellano* de Ros (1739: 2-8). A més a més, observem també silencis notables en l'advertiment de qüestions que Ros no tracta –com ara, el valor de la *h*, les alternances *i/j-g* i *i/y*, etc.–, però que sí que tenen importància en el si del *DEscrig*, com veurem tot seguit. El llegat gramatical i ortogràfic de Ros amerarà, igual que el lexicogràfic, no només el *Diccionario* d'Escrig, sinó també bona part de la producció lexicogràfica valenciana del XIX. I, en aquest sentit, és notable i significatiu l'aprofitament que en trau *a posteriori* Constantí Llobart en les pàgines preliminars al seu diccionari del 1887, la tercera edició augmentada i corregida del *DEscrig*⁷.

En el cas que ens ocupa de l'ortografia del *DEscrig*, hem de remarcar novament que l'autor no es limita simplement a copiar Carles Ros, sinó que trobem algunes innovacions i dissensions notables que afecten diversos aspectes, com el tractament diferencial d'alguns elements gràfics –p. ex., l'accentuació i l'apòstrof–; l'absència de qüestions també problemàtiques que apareixen en Ros i que també tenen importància en el *DEscrig* –p. ex., les relacionades amb la *s* líquida i la *l*- o

⁶ En aquest sentit, per a Ros, vegeu Segarra (1985), Torres Navarrete (1995: 137-174), Martí i Mestre (1998) i Guardiola i Savall (2004); per als treballs d'Orellana i Escorigüela, Segarra (1985) i Martí i Mestre (1998); per als de Sanelo i Escorigüela, Gulsoy (2001).

⁷ En Guardiola i Savall (2004 i 2007) es dona compte, per exemple, de la similitud entre la “Ortografia lemosina-valenciana” de Llobart (1887: XIX-XXXIV) i les directrius marcades per Ros en l'obra exclusivament gramatical i, especialment, en els apunts gramaticals que hi ha en l'obra lexicogràfica.

//- inicials–; la incorporació de notes noves –com ara, la caiguda de *-d-*, el valor de *x*, etc. Però, d'entrada, el que més sobta són les diferències relacionades amb l'estil i la redacció dels consells ortogràfics. Escriu només ens ofereix un llistat eixut de grafies i els sons corresponents que s'equiparen al valor de les grafies del castellà (p. ex., “la letra *j* equivale á *ch* antes de las vocales *a, o, u*”, p. XVII) en un intent de fer coincidir cada grafia amb un so. A més a més, també a diferència de Ros, no explica la raó de ser dels advertiments ortogràfics ni raona el perquè d'aquestes grafies problemàtiques triades ni l'ordre d'explicació que seguirà. No indica tampoc el mode i el punt d'articulació, sinó que dóna, com hem dit, només una aproximació al so castellà (p. ex., “como *ja, jo, ju*, por *cha, cho, chu*”, p. XVII). Tot plegat fa la impressió que l'autor es va veure abocat per la naturalesa del diccionari mateix a incloure aquestes notes de manera precipitada, sense meditar, i espigolant els punts més rellevants a partir de les indicacions que troba en Ros.

Tot seguit intentarem esbrinar quin és el model ortogràfic que proposa Escriu a partir dels apunts del pròleg i la “Sucinta Advertencia sobre la ortografía de la lengua valenciana, ó reglas que respecto á ella deben tenerse presentes”, de la comparació amb l'obra de Ros i de l'anàlisi del que realment trobem en el diccionari. Concretament, ens proposem examinar i contrastar en el si del diccionari les qüestions següents:

- a) les indicacions per a la cerca de mots en relació amb l'alternança gràfica de *b/v* i *c/s/ç*;
- b) el tractament de les grafies diferencials del sistema ortogràfic del castellà vigent a l'època en relació amb:
  - b.1) l'ús de *j, g* i *x*;
  - b.2) l'ús de *ç* i *ch*;
  - b.3) el dígraf *ny*;
  - b.4) l'accentuació greu de *e* i *o*;
  - b.5) la *-t* final i la marca de la pèrdua de *-d-* intervocàlica;
  - b.6) l'ús de l'apòstrof;
- c) a més d'altres indicacions, que explicita en la pàgina XI del pròleg. De fet, deixa un marge per a una sèrie de grafies que escriurà de totes les maneres que troba: “se estampan por lo comun las voces valencianas de cuantas maneras se encuentran escritas”: l'alternança de formes com ara l'alternança de *i/y*, de *u/v*, de *x/s* en síl·laba inicial *ex-* i de *l/ll*, la representació de [ll] i el tractament de la *h*.

2. La proposta ortogràfica del *DEscriu*

2.1. Indicacions per a la cerca de mots: l'alternança gràfica de *b/v* i *c/s/ç*

Les primeres indicacions ortogràfiques apareixen en el darrer paràgraf del pròleg (p. XI): “No entrándose una voz en la letra B, deberá buscarse en la V, ó al contrario. Lo mismo se observará en las letras C, S y Ç”. Com veiem, fan referència al sistema de cerca alfabètica de les paraules homòfones en el sistema fonètic del valencià central que comencen amb *b/v* (*begueriu/vegueriu*) i *c/s/ç*

(*çafa/safa*)⁸. Aquestes indicacions són una paràfrasi simplificada de les paraules del *Breve* (1739: 15, §40) de Ros pel que fa a la recerca també alfabètica dels homònims i homògrafs que van marcats amb el senyal “*”: “Si està el señal en la ç, ha de buscarse à la s, donde se hallarà el mesmo señal para la ç. Si en la b, acudir à la v: si en la v, irse à la b. Si en la c, à la s: si en la s, ver la c [...]”.

En el si del *Diccionario* trobem alguns exemples d’aquesta alternança gràfica que s’evidencia amb l’ús de les remissions. I pel que fa a *b/v*, no sempre apareixen en síl·laba inicial:

Llabor. Labor, por trabajo. Por labranza, en algunas acepciones. V. *Llavor*.
Vuidar. V. *Buidar*, en todos sus artículos y derivados.

i tampoc no necessàriament comporten una remissió de formes:

Biçnaga. Biznaga ó viznaga (planta).
Viçnaga. Viznaga ó biznaga (planta)⁹.

En relació amb *c/s/ç*, també fa servir les remissions per donar compte d’aquesta variació gràfica:

Çafarejar. V. *Safarejar*, y sus derivados.
Çelós, sa. V. *Celós, sa*, y los compuestos de este adj.
Cendál. Cendal. V. *Sendál*.

Més avant en la “Sucinta advertencia” repren aquesta qüestió gràfica per a la representació interna del so [s]¹⁰.

2.2. Grafies diferents del castellà (I): l’ús de j, g i x

Després del que han estat les indicacions inicials per a la recerca de determinats mots, ja en el que és la “Sucinta advertencia”, Josep Escrig comença per les grafies –i sons– diferencials de l’alfabet valencià i el castellà a imitació de Carles Ros: *j*, *g* i *x*¹¹, i afig entre aquestes la *ç*, les *ee* i *oo* obertes i el dígraf *ny*, que Ros tracta més avant.

Escrig es fa ressò de la consumació en el parlar de la capital i les rodalies de l’ensordiment de les sibilants sonores característic de la fonètica del valencià central, que Ros ja manifestava en la seua obra (Guardiola i Savall 2004) i anuncia que sonen com la *ch* del castellà, és a dir, africades palatals sordes, les lletres –i els dígrafs– següents:

⁸ La pèrdua de la distinció fonètica entre /b/ i /v/ i de /s/ i /z/ ja apareix documentada en l’obra de Carles Ros (Guardiola i Savall 2004).

⁹ Com podem observar en aquests exemples, l’alternança gràfica –i fonètica– també apareix en les formes de l’espanyol que emprà Escrig.

¹⁰ Ho podem veure un poc més avall en el punt 2.3 d’aquest apartat.

¹¹ Carles Ros també afig la *h* en combinació amb *c* (*ch*) que es llig com a [k]. Com que en el *DEscrig* es troba més avant, l’estudiarem en el punt 2.3 d’aquest ítem.

2.2.1. La *j* i el dígraf *tj* davant de *a*, *o* i *u*, com en *desijar* o *desitjar*; *menjar* o *mentjar*. A diferència de Ros que no esmenta la qüestió, Escrig té dubtes sobre la presència de *t* davant de *j*, però també de *g*, especialment en les formes i els derivats de mots acabats en *-atge*:

Imátge. V. *Imáge*.

Imatginar. V. *Imaginar*, y sus derivados.

Usatge ó *sátig*. V. *Usage* ó *sáig*.

Com veurem un poc més avall en el punt 2.2.4, els dubtes es manifesten davant de *g* en qualsevol posició, per la qual cosa estableix una xarxa de relacions entre primitius i derivats que escriu amb les mateixes grafies: *mig* > *migeta*, però també *mitgeta* > *mitg*. Aquest sistema de vincles que observem entre primitius i derivats també és aplicada a la connexió que hi ha entre mots que mantenen unes mateixes terminacions de manera analògica, com si d'una teranyina es tractara. Aquest fet explica, doncs, el paral·lelisme en el tractament gràfic de tots els mots acabats en *-atge*, per exemple.

2.2.2. També es pronuncia sorda la *j* davant *e* i *i* en alguns mots, que qualifica com a pertanyents als escrits antics: *Jerusalem*, *conjetura* o *neteji*. De fet, indica en el cos del diccionari que tradicionalment s'ha escrit la veu *Jesucrist* amb *j*, encara que ell la grafie amb *g*:

Gesucrist. Jesucristo. Por costumbre se ha introducido escribir con J esta voz valenciana.

Pel que fa als exemples que dona d'aquestes grafies tradicionals, es tracta dels mateixos que emprà Ros (1739: 5) –“*Conjectura, Jesús, menjí, pugí*”–, és a dir, mots cultes o bíblics i verbs conjugats l'infinitiu dels quals s'escriu amb *j*.

En relació amb les grafies tradicionals associades a l'alternança de *j* amb altres formes, no fa cap d'esment de l'alternança de *i/j-g* inicials que trobem, per exemple, en diversos articles amb remissió com:

Iamecar. V. *Gemecar*, y sus derivados.

Iamèch ó *méch*. V. *Geméch*.

Ianér. V. *Ginér*.

Iaume. V. *Jaume*.

La causa que pot haver originat aquest oblit potser siga la dependència dels escrits de Ros. De fet, Ros no en fa cap esment i tot apunta a pensar Escrig també segueix el seu model en aquest sentit.

2.2.3. La *g* davant de *e* i *i* també equival a la *ch* del castellà (p. ex., *Girona* i també *Girivella*). D'altra banda, Escrig no anomena la pronúncia del fonema velar oclusiu sonor /g/ davant *a*, *o*, *u*, com ho féu Ros per a diferenciar la *g* de la *j*.

2.2.4. També s'equiparen amb la *ch* els dígrafs *ig* o *itg* en posició final: *Escrig*, *barreig*, *mitg* (o *mig*). Caldria cercar l'alternança de la doble possibilitat gràfica *-ig/-itg* final, com hem dit adés en el punt 2.2.2, en el fet de voler lligar l'ortografia de primitius i derivats, de manera que si el vocable primitiu s'escriu amb *-g*, el

derivat també; i a l'inrevés: si el derivat va amb *-tg*, el primitiu també. Aquesta doble possibilitat gràfica en posició final s'estén a diferents parelles que es complementen amb la relació amb mots de la mateixa família, com les que presentem en la taula següent:

Mots primitius	Mots derivats
<i>Desig</i> ó <i>desitg</i> s. m. Deseo. / Antojo.	<i>Desijar</i> ó <i>desitjar</i> . Desear.
<i>Menjar</i> ó <i>mentjar</i> . Comer, en varias acep.	<i>Ménig</i> ó <i>méntig</i> . Yo como, aquel come.

Aquesta raó també pot explicar que en el si del diccionari s'esmente la doble possibilitat gràfica de *mig* (*mig* o *mitg*) en l'entrada *migeta* i derivats, a diferència de Ros que només dóna la forma amb *g*:

Migeta. Medio azumbre. Este artículo y los seis que le preceden se escriben tambien con la letra t interpuesta á las letras i y g, como *Mitgeta*, etc.

Ara bé, també hi ha exemples en què aquesta regla no funciona, com en "*Bolig* ó *litg*. Boliche [...]", que no té formes derivades associades amb *tg*, sinó amb *j* i amb *g* (*bolijada* i *boliger*). L'explicació que pot fer llum en aquests casos pot ser l'obsessió d'Escrig per mantenir una regularitat gràfica entre terminacions o formes semblants que ja ha observat que acaben en *-ig* o en *-itg*.

2.2.5. I, finalment, la *g* en posició final oscil·la amb *-ig*. Segons aquest criteri i a diferència de Ros, en els escrits antics al costat de *lleig* podem trobar *lleg*. Ara bé, també grafia aquest mot amb *-ix* final, com també el seu predecessor Fuster (1827):

Lleix, xa. V. *Lléig, ja*, y compuestos.

i, com veurem una mica més avant en el punt 2.3., també hi ha mots que tenen una *-g* final amb el valor de [k].

Al nostre parer, la confusió fonètica en [tʃ] de la representació de /dʒ/ i /tʃ/ ocasiona un ball de grafies que propicia la confusió gràfica de l'exemple anterior, a més d'altres casos en què s'alterna (i)x i j-g en posició inicial i interna. Alguns casos poden haver estat influïts per les grafies castellanques coincidents en alguns mots:

Bruixir. V. *Brugir*, y sus derivados.
Bugía. V. *Buixía*.
Lleijar ó *lleitjar*. V. *Lleixar*.
Pèrxa. V. *Pèrja*.
Ranqueixar ó *quexar*. V. *Ranquejar*, y derivados.
Xòta. V. *Jòta*.

En qualsevol cas, no s'indica el valor de *x* per a representar [tʃ], encara que sí que en fa un ús com, per exemple, *xanglot*, *jaquetó* (segons sempre la pronúncia del valencià central) o *xàquia*:

Xanglòt. V. *Janglòt*.

Xaquetó. V. Jaquetó.
Xaquia còsa. V. Jaquia còsa.

Com podem observar, en aquests casos remet a la forma grafiada amb *j*, la grafia principal per a representar /dʒ/ i /tʃ/.

D'altra banda, seguint la idea que a una grafia li correspon només un so, si tots els mots que tenen el so [tʃ] s'escriuen amb *j*, *g*, *tj*, *ig*, *itg* o *g*, a la lletra *x* li ha de correspondre un altre so diferent. En aquest cas, sosté “una pronunciació muy suave y equivalente á *eix*”, és a dir, que igual que en època de Carles Ros, també es recomanava la pronúncia amb l'element vocàlic (Ros 1739: 14). Ara bé, Josep Escrig indica que també hi ha alguns casos en què la *x* es pronuncia com la *j* castellana. Açò sol ocórrer en paraules preses i adaptades del castellà en què recorre sovint a la remissió que mostra aquesta alternança. Contravé així les disposicions normatives espanyoles de 1815 que indicaven que “se escribirá *x* en las voces que terminan en pronunciació gutural, como *carcax*, *relox*, que se conserva en los plurales *carcaxes*, *reloxes*” (Esteve Serrano 1982: 414). En vista del poc èxit que va tenir aquesta norma, l'acadèmia espanyola la va rectificar el 1844 i va generalitzar la grafia de *j* per a tots els mots. Vegem alguns casos d'Escrig en què es palesa la conservació de la doble normativa en l'adaptació de mots al català:

Jaleét. V. Xaleét.
Jaléo s. m. V. Xaléo s. m.
Jalèu s. m. V. Xalèu.
Jaranejar. V. Xaranejar, y sus derivados.
Lisonxa. V. Lisònja ó lisonja.

A més a més, també hem detectat l'ús de *x* per *j* en les correspondències castellanes, barrejant ambdues regles normatives (les hem marcades amb un subratllat):

Fundes (les) en que 'ls escoláns fiquen 'l extrém de la creu pera durla millor plur. Carcaxes.
Relònge ó lònig. Relox ó reloj.
Relònge ó lònig (el) d'arena. Ampolleta ó relox de arena.

Paral·lelament observem també l'adaptació de [χ] en [k]:

Mexúng, xunxe ó xunque. V. Meixúng ó meixunque.
Meixúng ó meixunque. Menjurge ó mezcla de diversos ingredientes.

2.3. Grafies diferents del castellà (II): l'ús de ç i ch

Igualment com va assenyalar Ros en la *Breve explicacion de las cartillas valencianas* (1751) i posteriorment en el *Diccionario valenciano-castellano* (s.v. *z*) (1764), la ç s'usa quan en castellà hi ha una *z*. Aquesta regla afecta no solament paraules pròpies del valencià, com:

Damaça. Damaza.

Dança. Danza, en algunas acepciones.

Desamortçar. Desamortizar.

Çymològia s. f. Zymologia ó parte de la química que trata de la fermentacion.

sinó també mots del castellà que adapta gràficament, com:

Deanáčg s. m. Deanazgo ó deanato, en dos acepciones.

Deleçnable adj. Deleznable, deslizable ó resbaladizo, za.

Soèç ó *soéç* adj. Soez, en dos acepciones.

Çaherir. Zaherir, en dos acepciones.

D'altra banda, Escrig repren en el diccionari la indicació del pròleg de l'equivalència entre *ç*, *s* i *c* com a *s*, encara que precisa que la *c* s'escriu davant *e*, *i*. El paper diferenciador fonemàtic de /s/ i /z/ que sovint s'havia associat a la grafia *ç*, ja havia desaparegut en temps de Carles Ros, com ell mateix reconeix, per exemple, en el "Prefacion" del *Breve Diccionario* (1739: 3). Per tant, el criteri que segueix Ros a l'hora de triar una o l'altra grafia sembla que intenta ser l'etimològic, encara que també constata la intenció de reproduir l'estat de coses que troba en les fonts. Açò mateix és el que explica Escrig en la p. XI, on diu textualment que "se estampan por lo comun las voces valencianas de cuantas maneras se encuentran escritas". És així com es justifiquen les alternances del tipus (les hem marcades amb un subratllat):

Desá mod. adv. V. *Deçá* mod. Adv.

D'ací. V. *D'así*.

D'açò. V. *D'asò*.

Daláces ó *çes* plur. Las plumas inútiles de las aves.

i també:

Miser ó *mísser*. Señor. Se daba este título por urbanidad á los juristas.

Océll ú *oséll*. V. *Pardál*, en sus artículos y compuestos, y segunda acepcion de dicha voz.

Escrig manté el dígraf *ch* amb valor de [k], també present en Ros (1739: 6). No obstant això, a diferència de Ros, els exemples que trobem en el *Diccionario* d'Escrig només fan al·lusió al dígraf en posició final (els hem subratllat):

Didáctich, *chs*, *ques*. Didáctico ó didascálico ó propio para la enseñanza, os, as.

Dòrich, *ca*. Dórico, ca, en dos acepciones.

Drich, *drach* (*en un*). En un abrir y cerrar de ojos, en un momento.

Tot plegat confirma la nostra idea que va copiar en aquest cas indiscriminadament i sense fixar-s'hi massa les anotacions de Ros i proven novament, segons la nostra opinió, que la redacció d'aquestes dues pàgines de

consells ortogràfics va ser precipitada i segurament posterior a la redacció del diccionari.

A més, en el si del diccionari, també trobarem exemples en què la -g final pot presentar aquest mateix valor [k], però que no s'esmenta en aquest advertiment inicial, sinó amb el valor de [tʃ], com hem pogut veure anteriorment en els ítems 2.2.4 i 2.2.5. Vegeu tot seguit alguns exemples de g amb el valor de [k] (els hem subratllat):

Desapéech ó pég. go. Desapego ó indiferencia, desinteres, falta de codicia, desapropio de las cosas temporales. / Despego, en varias acepciones. En la de descariño, tambien Desapego.

Encárrech ó encarreg. Encargo, en dos acepciones.

Espárech ó espareg s. m. Espárrago, por el tallo tierno de la planta del mismo nombre.

Grèch, ca adj. V. Grèg, ga adj.

Llach. V. Llag, y Trull.

Pèlech. V. Pèleg.

Segons el nostre parer, l'ús de -g amb valor de [k] es pot explicar a partir de l'extensió analògica de la grafia -g- que presenten –o poden presentar– els derivats d'aquestes paraules. En aquest sentit hem de tenir present que una de les màximes que sembla seguir Escrig és l'analogia i la regularitat gràfica que vol establir entre primitius i derivats.

2.4. Grafies diferents del castellà (III): el dígraf ny

A diferència de Lluís Lamarca (1839 i 1842) i igual que Carles Ros, Escrig recupera el dígraf clàssic *ny* per al fonema nasal palatal sonor que es representa en castellà amb la *ñ* i l'aplica també en els mots que adapta del castellà, com podem veure en entrades com:

Arány s. m. Araño, en dos acepciones.

Cány ó *nyo*. Caño, en algunas acepciones.

Cumpleányys. Cumpleaños.

No esmenta, com tampoc ho fa Ros, l'alternança gràfica antiga entre *n/ny* amb aquest mateix valor, que coincideix amb l'ús que observem en el gran diccionari català de l'època, el *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina* de Pere Labèrnia (1839-1840), que també aprofita com a font documental:

Ban. V. *Bany*.

Banér, ra. V. *Banyér*, ra.

Baniste. V. *Banyiste*.

Companar. V. *Companyar*.

2.5. Grafies diferents del castellà (IV): l'accentuació greu de e i o

A diferència també de Carles Ros, que marca les vocals obertes amb l'accent agut i les tancades amb el greu, Escrig optarà per marcar de manera sistemàtica l'obertura de les vocals *ee* i *oo* amb l'accentuació greu¹². Aquest sistema, que posteriorment també serà emprat per la normativa catalana, és molt diferent de la asistematicitat que observem en la lexicografia catalana i mallorquina coetània (Colomina 1995: 101). Aquesta preocupació per la notació accentual dels mots deriva, al nostre parer, de l'interès que mostra per evidenciar les diferències entre el castellà i el valencià, que també són objecte, d'altra banda, de la tria lèxica per a la nomenclatura del diccionari¹³. Vegem, per exemple:

Geròni, nima. Gerónimo, ma (nombre propio).
Gèrta. Cherta (villa).
Lèl ó lèlo, la. Lelo ó fátuo, simple, la.
Menôrca. Menorca (isla del Mediterráneo).
Meritòri, ria. Meritorio, ria.
Metafòrich, ca. Metafórico, ca, en dos acepciones.

Ocasionalment Escrig vacil·la en el timbre vocàlic d'alguns mots i en la síl·laba tònica, molt probablement amb la intenció de marcar distància respecte a les formes del castellà. Davant del dubte, nota en la mateixa entrada la doble possibilitat accentual en tot tipus de paraules. Aquests mots poden ser provinents del castellà:

Abolèng ó léng s. m. Abolengo, en dos acepciones.
Aguilèny ó leny, nya. Aguileño, ña, en dos acepciones.
Amanuèns ó amanuéns s. Amanuense.

del valencià:

Andòla ó andola (córrer l'). V. *Andorrejar.* No tiene otro uso esta voz valenciana.
Arrèu y arréu s. m. Arreo, atavío, adorno. Usada la voz en plur. *Arrèus y arréus.* Arreos ó los adherentes ó cosas menudas que pertenecen á otra principal ó se usan con ella.
Flèca ó fleca. Panadería, por el sitio, casa ó lugar donde se hace ó vende el pan.

o poden ser cultismes o termes relacionats amb les ciències:

Cosmopòlit ó polít s. m. Cosmopolita ó ciudadano del mundo, el que no adopta patria y vive indiferentemente en cualquier pais, manifestando un mismo afecto

¹² Ben al contrari del que opinen Rico & Solà (1995: 134), que sostenen que aquesta notació no és sistemàtica.

¹³ De fet, podem constatar que en la tria lèxica del diccionari s'observa la necessitat, gairebé abusiva, d'aclarir la confusió entre homònims i homògrafs.

hácia todos los hombres. Tambien el que recorre todos los paises. Suele usarse como adj.

Glanòla ó *glánola*. Glándula. Ú. la voz solo en plur. *Glanòles* ó *glánoles*. Glándulas ó cuerpos esponjosos que, etc.

Ornitològia ú *logia*. Ornitología ó la parte de historia natural que trata de las aves.

Finalment, hem de notar que la preocupació de l'autor per marcar l'accentuació dels mots és tan gran, que arriba a fer doblats gràfics en cas que la marca accentual vaja en la primera lletra del mot que com que és majúscula no porta aquesta indicació. En aquests casos, doncs, repeteix entre parèntesi i amb lletres minúscules les grafies corresponents. Vegem-ho en els dos exemples següents:

Equis (*èquis*). Équis (letra del alfabeto).

Ocre (*òcre*). Ocre (fósil).

La notació de l'accentuació és important en l'obra d'Escrig perquè aprofita per a desfer homònims i homògrafs, p. ex., *abogá-abòga* o *cèsar-cesar*, i és tinguda en compte en el procés de la tria lèxica.

2.6. Grafies diferents del castellà (V): la -t final i la marca de la pèrdua de -d- intervocàlica

Pel que fa a les dentals finals, Escrig ofereix normes d'adaptació automàtica del castellà al valencià, que afecten només algunes terminacions, però que estén a altres exemples. En aquest cas torna a aprofitar-se de Ros (1739: 5) i assenyala que els finals castellans *-ad* són en *-at* en valencià i, a més a més, afeg que els finals en *-do* i *-te* castellans equivalen a *-t* en valencià: *bufido* > *bufit* i *abate* > *abat*, entre altres exemples a què al·ludeix. A més a més, indica que les terminacions del castellà en *-ad* es grafien en valencià en *-at*, com en *amabilitat* o *parcialitat*.

Finalment, sobre les dentals intervocàliques el *DEscrig* es configura com a la primera obra lexicogràfica valenciana, fora de l'*Ensayo* de Sanelo (c. 1802) (Colomina 1985: 114 i n. 39 bis), que testimonia la pèrdua de la -d- intervocàlica en els finals *-ador*, *-adura* i *-ada*, però que s'incrementa amb la caiguda d'altres terminacions (com ara *-adet*) i afecta altres mots, com *caïra*, *maürar*, *quaern*, etc. Escrig es preocupa per notar gràficament aquesta pèrdua que alterna amb la conservació de -d- i que genera una gran abundància de formes dobles com a entrades dels articles:

Abocá, da. V. *Abocament*.

Oradura, hura. Locura, en varias acepciones.

Ordenador, hor, ra. Ordenador, ra.

Per a notar aquesta caiguda, podem observar que en els dos primers casos afegirà una *h* en comptes de la *d* (*especulador*) o bé simplement llevarà la *d* i accentuarà la vocal final (*especulaór*). A més, marcarà el cas de la supressió de la -

da final amb l'accentuació de la vocal final (*emboscá*), entre altres motius perquè és aguda i no té una altra forma de marcar aquesta caiguda.

D'altra banda, també podem constatar que hi ha pocs casos en què empra el sistema de la remissió entre les formes, com veiem, per exemple, en:

Cuaèrn. V. *Cuadèrn*, y compuestos.

Cruéa. V. *Crudéa* ó *cruguéa*.

2.7. Grafies diferents del castellà (VI): l'ús de l'apòstrof

Escrig acaba aquest advertiment ortogràfic amb una nota que indica que no donarà consells pel que fa a l'ús de l'apòstrof ni tampoc farà cap referència a les elisions vocàliques. Simplement apunta que la lletra *c* amb un apòstrof a la dreta (*c'*) s'ha de llegir com una [k], ja que l'elisió de la vocal àtona de la conjunció fa que el fonema /k/ s'adapte al context vocàlic posterior. Vegem els exemples següents marcats amb un subratllat:

Bolich (el) d' cabélls c'arranca la pinta. Peinadura.

Bordó (el) c'usen en les iglesies y confraries. Cetro.

Rescaldá, dada (la) parlánt de la neu ó aigua c'ha caigút. Rociada ó rociadura.

Aquesta regla contravé Carles Ros que va optar per unir sense marcar aquestes formes i tria l'opció defensada per Orellana (1802), i anteriorment per Joan Antoni Mayans en el seu inèdit del 1787.

En el si del *Diccionario*, es fa, però, un ús més ampli d'aquest element gràfic que el que observem en aquests autors. El trobem amb l'article (vegeu els subratllats):

Ademá ('l) de disgust. Esguince.

Taca (la) que causa l'aigua en les olives cuánt plou ans del setembre. Escudete.

Traure per l'oficialát. Sacar por el vicario ó bien sacar á la soltera de la casa de sus padres para depositarla en otra, con el objeto de contraer el matrimonio que aquellos resisten. Este acto en el dia le autoriza regularmente el alcalde ó su teniente con asistencia de escribano.

i amb els pronoms febles (vegeu els subratllats):

Sem'. Se me.

Ullét ('l) ques' fa en la ròba pera pasar per ell el cordó, etc. Ojete.

Vindre á la gola lo que s'ha menját ó begút. Repetir.

Com podem observar en els exemples anteriors, la posició de l'apòstrof pot variar de lloc, però sempre indica la caiguda i la unió de dos elements vocàlics.

A banda d'aquestes entrades en què fa constar l'element gràfic que uneix dues paraules independents, hem trobat una sèrie d'entrades en què no fa ús de l'apòstrof. Solen correspondre's a aglutinacions entre elements tòpics i àtons en els quals intervé com a àton un pronom feble: *abaixam*, *admetrel*, *obrils*, *aixils*, *aixim*,

amils, araus, açòs, açòus, asíu, lam i lay, entre altres. En alguns casos, normalment referits a la llengua antiga, és perquè ho arreplega així de les fonts, com ara, *sasuavar* o *amils*, que copia de Fuster (1827).

Notem, així mateix, que també hi ha altres ocasions en què fa servir el guionet en la unió dels elements d'algunes locucions o expressions compostes i que no indica tampoc com a regla, com en: *al-revés, ad-algú, ad-ell, a-llúm, a-menig, ala-ala, ale-ale, ali-ali, al-baix, a-plech, a-plom*, etc.

Finalment, volem apuntar que, com en el cas de l'accentuació, l'ús de l'apòstrof també és important per a Escrig perquè li aprofita per a desfer homònims i homògrafs, p. ex., *c'os-còs* o *doble's-dobles*, i en determina la tria lèxica.

2.8. Altres indicacions

A més d'aquestes indicacions ortogràfiques, Escrig, com hem dit abans, explicita en la pàgina XI del pròleg, que deixa un marge per a una sèrie de grafies que escriurà de totes les maneres que troba: “se estampan por lo comun las voces valencianas de cuantas maneras se encuentran escritas”. Aquesta nota també pot explicar la recurrència en l'exemplificació de diversos aspectes absents o diferents en Ros: l'aparició oscil·lant de *t* en els grups *tj* i *tg*, l'alternança *i/j-g*, l'accentuació, els diferents valors de *x*, la caiguda de *-d-* intervocàlica, el valor de *-g* final com a /k/, etc. que adés hem provat d'explicar per altres vies. A més a més, aquesta indicació pot donar compte de la sèrie d'alternances gràfiques i que no apareixen especificades en aquest punt de la introducció. Considerem que la causa ha estat que no aparegueren en el model de Ros –a excepció feta de la *s* líquida i l'alternança *l/ll*, que reben un tractament diferent de Ros– i que aquestes notes van ser redactades *a posteriori* i a pressa. Ens referim a diverses grafies que manifesten un ball de formes com ara l'alternança de *i/y*, de *u/v*, de *x/s* en síl·laba inicial *ex-* i de *l/ll*, la representació de [ll] i el tractament de la *h*.

2.8.1. Pel que fa a l'alternança entre *i/y*, *y* sol representar l'element semivocàlic d'un diftong decreixent, semblant a l'ús que hi ha en castellà, com podem veure en:

Alcaicería ó alcaycería. Casa Real. / Lonja de mercaderes.

Ay, ays ó ais, yes. Ayo, yos, yas.

Aydar. V. *Aidar*, y derivados.

i fins i tot hi ha casos en què *y* representa una vocal plena, com en:

Grymma. V. *Grimma*.

Llabirint ó llabyrint. V. *Llaberint*, y sus compuestos.

Soterrány s. m. V. *Soterráni* s. m.

Cal apuntar, però, que gran part d'aquesta variació s'explica per la reproducció dels materials que troba en les fonts que segueix. En aquests casos concrets, Ros (1739) i Fuster (1827).

2.8.2. També la *h* rep un tractament similar al que trobem en llengua castellana, com ara esdevé un element antihiàtic una vegada que s'ha perdut una consonant, com en:

Abragonar. V. *Abrahonar*, y sus derivados.
Ahulla. V. *Agulla*.
Ahuardar. V. *Aguardar*, y sus derivados.

o bé, apareix entre vocal i semiconsonant:

Boér. V. *Bohuér*.
Coláu, colahua. V. *Colás, sa*.
Déua ó dehua. Diosa.

i marca un hiat:

Air. V. *Ahir*, en los dos artículos.
Saúch. V. *Sahuch*.
Suhor. V. *Suór*.

També hi ha altres casos en què la presència o absència de *h* ocupa diverses posicions i és ocasionada per causes diverses:

Armita. V. *Harmita*.
Enhujar. V. *Enujar*, y sus derivados.
Mo. V. *M' ho*.

Fora d'aquests darrers casos, observem novament la preocupació d'Escrig per oferir una regulació de l'ortografia de *h* totalment coherent i sistemàtic amb les seues propostes formals analògiques.

2.8.3. Pel que fa a l'alternança *u/v*, normalment apareix en mots derivats de primitius acabats amb *-u* final:

Actiuar ó activar. Activar ó impulsar, avivar, escitar, mover. Ú. tambien recíprocamente.
Afirmatiua ó va s. f. Afirmativa.
Blau, blaua ó va adj. Azul. / Zeloso ó el que tiene zelos, sa.
Clahuar. V. *Clavar*, en los dos artículos y sus derivados.
Hovereta. V. *Hohuereta*.
Nehuar. V. *Nevar*, y sus derivados.

2.8.4. En relació amb l'alternança entre *s/x* en síl·laba inicial *ex-*, podem pensar que Escrig vol fer correspondre la grafia i el so. Hi ha exemples com ara:

Esplorar. V. *Explorar*, y sus derivados.
Esplosió. V. *Explosió*.
Esplotar. V. *Explotar*, y sus derivados.

2.8.5. D'altra banda, no esmenta tampoc, com hem dit adés, la seua decisió d'emprar la *s* líquida inicial i el manteniment de *l/ll*, que Ros elimina en favor de la

reproducció gràfica de la pronúncia d'*es-* i *ll-*, i que és recuperada posteriorment per Orellana (c. 1802). És en aquest sentit que trobem entrades amb remissió del tipus:

'*Splicar*. V. *Explicar*.
'*Squela*. V. *Esquela*.
'*Squelét*. V. *Esquelét*.

i, la reproducció dels antics:

Léig, ja. V. *Lléig, ja*, y compuestos.
Leix. V. *Lleix*.
Leixar. V. *Lleixar*.

2.8.6. La doble grafia *ll* també afecta bàsicament l'ortografia de mots d'origen culte amb formes popularitzades amb *ll*, com:

Lactació. V. *Llactació*, y demas compuestos de la voz Leche.
Llatitút. V. *Latitút*.
Legió. V. *Llegió*, y sus compuestos.
Lliturgia. V. *Liturgia*, y compuestos.
Llocució. V. *Locució*.

A més a més, podem observar que *ll* presenta el valor de geminada vora *tl*. Aquesta regla no s'explica enlloc en el *DEscrig*, però el tipus de mot en el qual apareix fa pensar que és més que probable que la copie del diccionari de Pere Labèrnia (1839-1849). Així doncs, trobem entrades com: "*Batle ó lle*. V. *Bale*" vora "*Mòlle*. V. *Mòle* [...]" o "*Pollució*. V. *Polució*". En el cos del diccionari trobem, però, la indicació que els derivats de *metall* es poden escriure amb *ll* ([ll]):

Metállich s. m. Metálico ó dinero de oro, plata, etc. Esta voz valenciana y el adj. del artículo anterior [sv. *metállich*, ca adj.] suelen tambien usarse con una sola l.

3. Conclusions

La proposta ortogràfica de Josep Escrig manifesta l'interès de l'autor per recuperar la tradició gràfica valenciana iniciada per Carles Ros, el model valencià de tot el XVIII i XIX. Aquest interès entra de ple en els objectius que es planteja en el diccionari de donar a conèixer la llengua pròpia perquè només així serà més fàcil i més còmode l'accés al castellà, objectiu últim d'aquest tipus de diccionaris. Però Escrig només aprofita el paradigma del gramàtic setcentista per a fonamentar el seu i l'enriqueix amb aportacions que evidencien l'estret lligam existent entre la llengua viva que es parlava i el testimoni escrit del que representa en el seu diccionari. És així com a banda de palesar la pèrdua dels fonemes distintius /b/-/v/, /s/-/z/ i /dʒ/-/tʃ/ a partir d'un ball de grafies ja evidenciats en l'obra de Carles Ros,

planteja l'alternança de la caiguda de *-d-* intervocàlica i recupera el valor de l'apòstrof, que havia estat obviat per Ros.

Al nostre parer, és una llàstima que la proposta ortogràfica d'Escrig, íntimament travada i cohesionada per l'autor, i posteriorment la de Llombart, hereves de la tradició "genuïtitzant" del XVIII, no hagen estat considerades en la història de la nostra ortografia, ni tan sols com a mostres de la continuació de les idees ortogràfiques de Carles Ros.

4. Referències bibliogràfiques

- Alpera Leiva, Lluís (1991). "Actituds lingüístiques dels lexicògrafs valencians del segle XIX". *Caplletra* 11:51-67.
- Azorín Fernández, Dolores (2000). *Los diccionarios del español en su perspectiva histórica*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- Bajo Pérez, Elena (2000). *Los diccionarios. Introducción a la lexicografía del español*. Gijón: Trea.
- Cabrera, Josep Maria (1868). *Vocabulario valenciano-castellano*. València: Impremta de F. Campos.
- Carreté Parera, Ramon (1991). "Propostes ortogràfiques en alguns diccionaris del segle XIX", en *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura*, Antoni Ferrando i Albert G. Hauf (cur.), vol. IV, pp. 213-252. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Colomina i Castanyer, Jordi (1985). *L'alacantí. Un estudi sobre la variació lingüística*. Alacant: Institut d'Estudis "Juan Gil-Albert".
- Colomina i Castanyer, Jordi (1994). "La primera arplega sistemàtica del lèxic valencià: el *Diccionario valenciano-castellano* de Josep Escrig (1851)", en *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura*, Antoni Ferrando i Albert G. Hauf (cur.), vol. IV, pp. 473-503. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. [Reeditat en Colomina i Castanyer, Jordi (1995): "La primera arplega sistemàtica del lèxic valencià: el *Diccionario valenciano-castellano* de Josep Escrig (1851)", en *Els valencians i la llengua normativa*. Alacant: Generalitat Valenciana- Institut de Cultura "Juan Gil-Albert", pp. 99-129. Citem per aquesta versió].
- Colón, Germà i Soberanas, Amadeu-J. (1991²). *Panorama de la lexicografía catalana. De les glosses medievals a Pompeu Fabra*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Escrig, Josep (1851) [Escrig-1851]. *Diccionario valenciano-castellano*. València: Impremta de J. Ferrer de Orga.
- Esteve Serrano, Abraham (1982). *Estudios de teoría ortográfica del español*. Murcia: Publicaciones del Departamento de Lingüística General y Crítica Literaria de la Universidad de Murcia.
- Fuster i Tarongí, Just Pastor (1827). *Breve vocabulario valenciano-castellano sacado de varios autores*. València: Impremta de José Gimeno.
- Guardiola i Savall, M. Isabel (2004). *Estudi introductor i edició a Ràro Diccionari Valenciàno-Castellano, ùnic, y singular de vòzes monosylabas*. Alacant: Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant.
- Guardiola i Savall, M. Isabel (2005). "L'aportació de Llombart al diccionari d'Escrig", en *Constantí Llombart i el seu temps*, Vicent Josep Escartí i Rafael Roca (cur.), pp. 233-255. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Guardiola i Savall, M. Isabel (2007). "El diccionari de Constantí Llombart, novetats microestructurals", en *Estudis de Llengua i Literatura catalanes. Homenatge a Josep Gulsoy*, vol. 2, pp. 163-196. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Gulsoy, Joseph (1964). “La lexicografia valenciana”. *Revista Valenciana de Filologia* VI:109-141.
- Gulsoy, Joseph (2001). *Estudis de filologia valenciana. Escrits seleccionats*. València: Universitat de València.
- Labèrnia, Pere (1839-1840). *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina*. Barcelona: Hereus de la vídua Pla, 2 vol.
- Lamarca, Lluís (1839 i 1842). *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*. València: Impremta de J. Ferrer de Orga.
- Llombart, Constantí (1887). *Diccionario Valenciano-Castellano de D. José Escrib y Martínez. Tercera edición corregida y aumentada con un considerable caudal de voces, frases, locuciones, modismos, adagios y refranes, de que las anteriores carecian, y precedida además de un nuevo prólogo, la biografía de su autor, y un Ensayo de Ortografía Lemosino-Valenciana*. València: Librería de Pascual Aguilar.
- Martí i Mestre, Joaquim (1998). “L’ortografia al segle XVIII al País Valencià. Entre la tradició i la innovació. Les propostes de Joan Baptista Escorigüela”. *Llengua & Literatura* 9:101-151.
- Martí i Mestre, Joaquim (2002). “La toponímia valenciana en el diccionari de Josep Escrib (1851)”, en *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica catalanes. (València, 18-21 d’abril de 2001)*, Emili Casanova i Vicenç M. Rosselló (cur.), pp. 823-842. València: Universitat de València – Comercial Denes.
- Mayans, Joan Antoni (1787). *Diccionari valencià-castellà*. Inèdit conservat a l’Arxiu del Patriarca de València, ms. 328 [transcripció pròpia].
- Orellana, Marc Antoni (c. 1802). “Llistat de mots absents en els diccionaris de Carles Ros”, en *València antiga y moderna*, vol. I, pp. 134-140. València: Acció Bibliogràfica Valenciana.
- Orellana, Marc Antoni (c. 1802). “Abecedario de nombre monosílabos valencianos”, en *València antiga y moderna*, vol. III, pp. 41-45. València: Acció Bibliogràfica Valenciana.
- Rico, Albert i Joan Solà (1995). *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi històrica*. València: Universitat de València.
- Ros, Carles (1732). *Practica de Orthografía, para los dos idiomas, Castellano y Valenciano*. València: Impremta de Vicent Cabrera.
- Ros, Carles (1739). *Breve Diccionario Valenciano-Castellano*. València: Impremta de Josep Garcia.
- Ros, Carles (1751). *Breve explicacion de las cartillas valencianas*. València, Impremta de Cosme Granja.
- Ros, Carles (1764). *Diccionario Valenciano-Castellano*. València: Impremta de Benet Monfort.
- Rosanes, Miquel (1864). *Miscelánea que comprende 1º un Vocabulario Valenciano-Castellano, dividido en grupos para facilitar la memoria de las palabras en él contenidas. 2º Apuntes para facilitar la enseñanza de la gramática en las escuelas de las poblaciones de esta provincia en que no se habla la lengua castellana*. València: Impremta de José M. Ayoldi, pp. 5-69.
- Rozalén Igual, Francesc (1988). “Josep Escrib i el seu diccionari valencià-castellà”. *Lauro* 3:137-158.
- Salvà, Vicent (1838). *Compendio de la gramática castellana, arreglado por él mismo para el uso de las escuelas. Con un apéndice mui útil para los niños de la provincia de Valencia*. València: Librería de Mallén y sobrinos, pp. 109-134.
- Sanelo, Manuel Joaquim (c. 1802). “Ensayo, Diccionario del Lemosino, y Valenciano antiguo y moderno, al Castellano”, en *El Diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edició, estudi de fonts i lexicologia*, Joseph Gulsoy (ed.), pp. 59-234. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.

- Sanelo, Manuel Joaquim (c. 1802). “Diccionario valenciano-castellano”, en *El Diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edició, estudi de fonts i lexicologia*, Joseph Gulsoy (ed.), pp. 235-283. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.
- Segarra, Mila (1985). *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona: Empúries.
- Torres Navarrete, Francesc (1995). *La llengua de Carles Ros*. Tesi doctoral inèdita llegida a la Universitat de València i dirigida pel Dr. Emili Casanova.
- Vives Ciscar, José (1882). *Los diccionarios y vocabularios valencianos*. València: Impremta de Doménech.